

КО ЈЕ УБИО ГОГОЉА?

КАКО ЈЕ НЕПИСМЕНИ СЕМЈОН НАПИСАО МЕМОАРЕ

Семјон Григорјев никако није волео да га ословљавају његовим правим, крштеним именом. Уживао је зато сваки пут кад би га Гогољ ословио с „Осми Фердинанде” или са „Шпански краљу”. Или, најчешће, с „Ваше превасходитељство”.

Нико се никад слуги Семјону није обраћао с таквим уважавањем: Ваше превасходитељство!

Тад би се Семјон усправио, брк би му се насмешио и он би некако жустрије стао да брише прашину по кући и да одсечније корача по собама.

Вероватно је у дубини своје одане душе слутио да се његов газда шали, али Семјон је и шале Николаја Васиљевича схватао озбиљно, с поштовањем, као део неке могуће, заједничке истине у коју су њих двојица на неки изузетан, чудесан начин била упућена и коју су, у тихом узајамном разумевању, делила.

Семјон је, на пример, веровао да се понешто од онога што се догодило господину Попришчину, то јест Фердинанду Осмом, то јест јунаку Гогољевих „Записа једног лудака” дешавало и њему, Семјону, и то не у неком преносном, књижевном смислу, већ у правом, истинском животу.

Гогољеву приповетку Семјон додуше никада није прочитао, јер је био неписмен, али му је о њој сам писац у више наврата говорио.

Једном је Гогољ, у посебно добром расположењу, убеђивао Семјона, и то не сасвим безуспешно, да постоји могућност – додуше мала, али ипак могућност – да је Семјон заиста био шпански краљ који се однекуд, необјашњиво због чега, обрео баш тада, баш ту, у Русији, и баш у Гогољевој кући.

„Чуда се догађају – истина ретко, али се догађају” – рекао је Гогољ, а Семјон је то запамтио за цео живот.

Памтио је Семјон и друге разговоре које је писац водио с њим, као и разговоре које је писац водио са својим пријатељима и колегама, важном и образованом господом, које је Семјон слушао док је послуживао за столом, или колико је могао да чује кроз одшкринута врата кухиње – наравно, само делимично и само у мери у којој су теме о којима се разговарало биле Семјону приступачне и разумљиве.

Дешавало се да Семјон буде присутан и разговорима које је Гогољ знао да поведе и сам са собом, али тада би се Семјон тихо повлачио, дискретно затварајући врата за собом. Укратко, он је по природи свог посла био не само сведок, већ – како му се понекад чинило – и пратилац, сапутник и саучесник у Гогољевом животу, и тако већ много година.

Иако је имао добро памћење, Семјон је с временом почео да брине да нешто из тих разговора и догађаја којима је присуствовао, можда нешто важно и драгоцено, случајно не пропусти или, још горе, не заборави. Зато је почео савесно да записује све што се збивало у Гогољевој кући тих, како ће се испоставити, последњих година пишчевог живота.

То што је био неписмен, Семјона није спречавало да повремено отвори своју свеску, коју је по узору на газду носио свуда са собом у унутрашњем џепу свог изношеног лакејског мундира, и да, мичући уснама, нешто у њу уписује.

У тренуцима када ова прича почиње, Семјон Григорјев је човек у најбољим годинама, има високе залиске и танку брадицу и по кући се креће тихо, као дух. Служи Гогоља предано, брине о њему непрекидно, испуњава му сваку жељу и, што је најважније, верује да је његов барин по нечему већи и значајнији чак и од самог Государа Императора. По чему, то већ Семјон није могао, или, можда, није хтео да објасни.

* * *

Аутори попут Плетњова, Виноградова и Аксакова, па чак и самог Чернишевског, ни у једном од својих текстова о Гогољу не помињу Семјона Григорјева, иако су бар двојица од наведених морала лично да га познају. Јер, ако ништа друго, виђали су га приликом својих честих посета Гогољевом дому.

Књижевни критичар Степан Петрович Шевирјов је након Гогољеве смрти, у склопу свог замашног подухвата – да интервјуише књижевнике савременике, пријатеље и познанике – покушао да разговара и са слугом Семјоном о последњим данима Николаја Васиљевича.

Шевријов је имао доста муке да уопште приволи Семјона на разговор, а камоли да га наведе да отвори своју просту душу и да изнесе своје сведочење. После три сата натезања (Шевирјов се касније жалио на „тупи отпор Гогољевог слуге”), успео је да извуче само нејасне и неодређене одговоре у којима није било ничег што већ није знао, или што није било већ само по себи разумљиво и очигледно.

Притешњен уза зид, али свестан да му се не обраћа било ко, већ Гогољу блиска особа – и то у једном тако важном тенутку – па још и тако строго, навела је Семјона да на крају посегне у џеп и покаже Шевирјову своје белешке.

Шевирјов, који је до тад већ био изгубио не само стрпљење, већ и интересовање, изненађено је подигао обрве и поново сео у фотељу, а Семјон је, стојећи пред критичарем и не испуштајући своју свеску из руку, уз извињење што, ето, „никако није могуће другачије”, сам превртао своје густо исписане странице, једну по једну, скромно скренувши поглед у страну.

Шевирјов је убрзо пренео поглед са свеске на Семјоново лице, и после пажљивог посматрања, климнуо главом и рекао: „Занимљиво, веома занимљиво. Али, морам да се консултујем с једном важном личношћу”.

Та личност није била нико други до др Арсениј Климаков, управник душевне болнице „Воробјов” у Москви, који је својевремено лечио и самог Гогоља.

Ускоро је Шевирјев, као човек добронамеран и као лојалан Гогољев пријатељ, издејствовао код доктора Климакова да их заједно прими.

Сусрет који је уследио, био је кратак: Гогољев слуга је у речима Шевирјова препознао лажну бригу за своје белешке, а у очима психијатра намеру да га по сваку цену стрпа у клинику и да му одузме свеску. Семјон није био писмен, али није био ни глуп. Схватио је да кад једном тамо уђе, изаћи више неће.

Сутрадан, Семјона у Москви више није било. Појавио се месец дана касније у Васиљевки и Гогољевој мајци предао неколико ствари које су припадале писцу, а међу њима и своје белешке.

Мајка је пригрлила Гогољев шал и дубоко уздахнула, а свеске је негде затурила.

* * *

Професор Силвио Спадолини највише на свету волео је позориште, а у позоришту Николаја Гогоља.

Сваког лета Спадолини је у свом родном месту Тоди, у Умбрији, организовао позоришни фестивал на којем се обавезно давао и један Гогољев комад. То је средином шездесетих већ била једна мала традиција, па је руски писац постао готово заштитни знак лепог италијанског градића.

Узбуђен и ангажован током фестивала, којим је управљао као капетан брода који свуда стиже и који као да је истовремено присутан и на командном мосту, и у котларници, и у кухињи – и који све види, контролише и подешава – Спадолини би након последње завесе, ма колико Гогољева представа била успешна и ма колико публика бурно аплаудирала, уз задовољство и понос увек осетио и извесну празнину: чинило му се да није све доречено, да нешто ту недостаје и да је Гогољ заслужио нешто веће и трајније од позоришног аплауза.

Професор Спадолини – о чијем академском звању немамо поуздане податке и у чијем крају иначе све образоване и, уопште, људе преко тридесете, ословљавају са *professore* или *dotore* – током школске године радио је као администратор у *Scuola di Teatro Retorica* у Риму, а

током лета би раширио крила и селио се у свој Тоди да преузме кормило фестивала. У слободно време и по потреби, ангажовао би се као активиста КП Италије по линији културе и уметности, а повремено би објавио и по коју позоришну критику у партијском листу L'Unità под псеудонимом Spectatore. Као да све то није било довољно, Спадолини је одлучио да пред собом постави још један задатак: да о Гогољу напише књигу. Нешто као хронологију живота, или још боље, хронологију смрти, што је како му се чинило, било отприлике исто.

Требало је открити и објаснити, себи и другима, зашто је Гогољ годинама живео у Италији. Шта га је привукло да, уместо у Москви, живи у Риму? Како му је било у Италији последњих десет година живота? Зашто је спалио своје рукописе и зашто није довршио други том „Мртвих душа“?

Како се истраживање ширило и како су прикупљени материјали – књиге, часописи, белешке – расли у висину и ширину, тако је Спадолини постављао све више питања и налазио све мање одговора. Зато му је писање ишло споро и тешко. Заиста тешко.

Како било, о Гогољу је Спадолини знао све што један посвећени следбеник може да зна, па и више од тога – постојала је и једна посебна, лична веза италијанског професора и руског писца: Спадолини је у Риму становао у Via Giulia 16, у истој згради, па чак и у истом стану у којем је некада давно, у време боравка у Риму, често одседао и сам Гогољ. Из ралога о којима ће бити речи касније, руски писац је своје боравиште у Via Giulia чувао у тајности, колико год је и од кога могао.

Са своје простране, сунчане терасе изнад обале Тибра, Спадолини гледа преко реке и високих дрвореда који је обрубљују према куполи базилике Светог Петра у даљини и пита се о чему је Гогољ размишљао век раније, док је исто као и он сада, стајао на истом месту и гледао у истом правцу.

Случај је хтео да му на ово, и на друга питања одговори нико други до Гогољев слуга Семјон Григоројев, и то својеручно.

* * *

Спадолини је први пут чуо за необичне свеске Гогољевог слуге у лето 1965. године, приликом дуго припремане и с огромним интересом ишчекиване посете славног совјетског песника Јевгенија Јевтушенка позоришном фестивалу у Тодију.

Овде треба рећи да је Јевтушенкова посета Тодију била круна дотадашњих Спадолинијевих напора и улагања у овај фестивал, и то не само креативних и материјалних, већ и политичких – јер је успео да уз подршку Градске управе, где је већину чинила КПИ, преко Културног одељења амбасаде СССР-а у Риму издејствује ову посету у време кад је процес хрушчовљевске отперели, отопљавања, већ био замро, и када је и сам Хрушчов већ био, како се то еуфемистички говорило, „пензионисан” – дакле у доба када су посете совјетских шездесјатника Западу постајале све ређе и према томе, све ексклузивније.

Јевтушенко је након премијере „Ревизора”, задовољан оним што је видео на сцени и одушевљен гостопримством домаћина и вечером која је уследила, као и локалним вином и руском вотком коју су Италијани унапред и за сваки случај били припремили, испричао Спадолинију оно што је чуо од свог пријатеља, шаховског велмајстора Михаила Таља, с којим га је, осим интереса према шаху и поезији, повезивала и љубав према Гогољу.

Таљ је, наиме, недуго пре тога посетио спомен-дом свог омиљеног писца у Васиљевки, у украјинској Полтавској области, где је успут, и да би се одужио домаћинима, одиграо егзибициону симултанку с колхозницима на дванаест табли (није могло више, објаснио је Јевтушенко, јер остали нису знали ни да вуку фигуре). Колхозници су му заузврат показали нешто што је мало ко пре њега имао прилике да види и што је било склоњено од очију јавности. Не само да су за ту прилику увече отворили Гогољев музеј, већ му је једна, како се Таљ касније изразио „добра вила” откључала собу с експонатима који нису ушли у сталну поставку. Ту је углавном била нека старудија и комади намештаја из Гогољеве епохе, преслица, дрвено корито и сличне ствари које се и даље, након сто година,

могу наћи у сваком сељачком домаћинству, равно као и у складишту провинцијског музеја.

Таљеву пажњу привукле су, међутим, три свеске повезане канапом. Таљ, за кога Јевтушенко каже да „говори пенаест језика, а чита још десет”, полако развезује пакетић и прелистава садржај. „Све му је на први поглед било јасно” – рекао је Јевтушенко Спадолинију, али шта је то „све”, Јевтушенко није појаснио. Колико је схватио Таља, у свескама су биле исцртане некакве необичне линије, цртице и тачке, шта ли, док сам текст као да је у земљу био пропао!

– Ето, тако вам је то код нас, вот черти-то, смотри, что делают, а? – рекао је Јевтушенко, при чему је преводилац из совјетске амбасаде мало запео.

Све је то, наравно, силно заинтересовало Спадолинија, али на сва даља питања Јевтушенко није могао да каже ништа више од онога што му је сам Таљ раније испричао. Ипак, у једном тренутку се Јевтушенко, у глумљеном поверењу, нагнуо према Спадолинију и успут, из неког разлога намигнувши преводиоцу, рекао:

– Треба дуго и пажљиво гледати у линије! Тако се линије полако претварају у слова. Ту се крије тајна. Још је већа тајна у ономе што пише између редова. А највећа тајна је у ономе што не пише ни између редова.